

KONCEPCIJA DOMOLJUBLJA U PARATEKSTUALNIM SASTAVNICAMA DJEČJE PROZE O DOMOVINSKOM RATU

Sanja VRCIĆ-MATAIJA

Sveučilište u Zadru
Odjel za nastavničke studije u Gospiću
smataija@unizd.hr
UDK: 821.163.42-3.09-93
izvorni znanstveni članak

Sažetak

U skladu sa suvremenom kontekstualnom naratologijom, u čijem je fokusu odnos konteksta i povijesnosti, u radu se na odabranom korpusu dječje proze o Domovinskom ratu analiziraju paratekstualne sastavnice (Genette 1997) koje okružuju književni pripovjedni tekst. Analizom su obuhvaćeni prostorne, vremenske, supstancijalne i funkcionalne osobitosti naslova, posveta, epigrafa, predgovora/pogovora i bilježaka s ciljem utvrđivanja domoljubnih koncepata koji se u njima prezentiraju. Smješteni na jakim pozicijama, napisani kao tekstovi prvim izdanjima, analizirani paratekstovi svojevrsni su komentari onodobne hrvatske ratne stvarnosti, usmjereni dječjoj, ali i odrasloj čitateljskoj publici. Imenovani slikovitim, tipološki raznolikim naslovima, s posvetama djeci ratnim stradalnicima, obilježeni religioznim citatima, domoljubnim i dokumentarističkim tekstovima predgovora i/ili pogovora i bilješki, djelujući između književnog teksta i konteksta, interpretirani paratekstovi unutar opusa dječje proze o Domovinskom ratu skreću pozornost na referentnu stvarnost, komentiraju je i prezentiraju različite koncepcije domoljublja koje se i pripovjedno oblikuju.

KLJUČNE RIJEČI: *dječja proza o Domovinskom ratu, koncepcija domoljublja, naratologija, paratekstovi*

Uvod

Pitanja odnosa književnosti i stvarnosti, aktualna od početaka znanstvenog bavljenja književnošću, posebno su zanimljiva kad je riječ o književnim tekstovima koji su svoju motivaciju pronašli u neposrednoj društvenoj stvarnosti, napose ratom narušenoj zbilji, tim više ako su nastajala za vrijeme ratnih događanja, bez većeg vremenskog odmaka, otvarajući pitanja društvene uloge književnosti. Kad je riječ o dječjoj književnosti, vrlo se često, uz estetsku i zabavnu, spominje i njezina edukativna, sve češći i terapijska uloga. Izostanak razmatranja paratekstualnih sastavnica koja ulaze u cjelovitost knjige, napose onih koje su motivirane temom Domovinskog rata u Hrvatskoj, poslužilo je kao poticaj primjeni postklasičnog naratološkog metodološkog modela u interpretaciji paratekstualnih sastavnica dječje proze o Domovinskom ratu kako bi se pokušao naći odgovor na pitanje reprezentiranja domoljublja u sastavnicama knjiga koje okružuju književni narativ, bez kojih je klasična interpretacija nepotpuna. Udaljivši se od interesa za formalna obilježja pripovjednih tekstova, prebacujući u fokus svoga znanstvenog interesa proučavanje teksta i njegova konteksta, slijedom pripovjednog obrata, „poststrukturalistička kritika naratologije razotkriva paradoksalnu logiku pripovjednoga teksta – ako događaj prethodi pripovijedanju, onda je priča o događajima naknadan učinak pripovjednoga diskursa“.¹ Zato postklasična naratologija od 1980-ih premješta naglasak istraživanja s priče na samo pripovijedanje kao komunikaciju u društvenom i ideološkom okružju, fokusirajući se na kontekst, povijest, ideologiju kao nužne sastavnice za razumijevanje pripovjednoga teksta. Genette u svojoj studiji *Paratexts: Thresholds of Interpretation* (1997.) naziva takve sastavnice *pragovima, predvorjem, predsobljem ili graničnom zonom*, međuprostorom „između književnoga teksta i vanjskoga svijeta.“ (Lovrić i Jeleč 2021), svojevrsnim komentarima koji mogu biti autorski i/ili urednički, a u koje ubraja: naslove (podnaslove), naslovnice, posvete, epigrafe, predgovore/pogovore i bilješke. U svakom slučaju, takva privilegirana mjesta, bez kojih književni tekst ne postoji, imaju veliki utjecaj na publiku, skrećući pažnju od teksta k autoru, njegovu kulturom i ideološkom imaginariju.

¹ Naratologija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 3.9.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/naratologija>

Društveno-politički i kulturološki kontekst devedesetih godina prošloga stoljeća u globalnom i nacionalnom smislu bitno se razlikuju. S jedne je strane moguće uočiti pojavu globalizacijske integracije, a s druge, unutar nacionalnog okvira, svjedočimo razaranju i ratu. „Riječ je o desetljeću u kojemu je Hrvatska postala nezavisna država, ali u teškom i iscrpljujućem ratu.“ (Bagić 2016: 96) Godinu 1991. većina književnih teoretičara i povjesničara uzima kao prekretnicu u povijesti hrvatske književnosti obrazlažući je napuštanjem jednog i prihvaćanjem drugog vrijednosnog sustava.

„Stoga književnu produkciju u Hrvatskoj u proteklih dvadesetak godina možemo uvjetno podijeliti na predratnu i na onu ratnu i poratnu. Rat, treba to naglasiti, nije prekinuo sve tendencije iz osamdesetih: razigrani pluralitet stilova i modela i dalje je ostao glavnim obilježjem produkcije. No, rat je ipak inicirao važno strukturno i tematsko prestrukturiranje hrvatskog romana i zato ga, u književnopovijesnom smislu, vidimo kao određenu cezuru, kakvu se u mnogih pisaca prepoznaje kao radikalni tematski zaokret prema stvarnim problemima i egzistencijalnoj drami hrvatskoga naroda.“ (Nemec 2003: 412)

Traumatično ratno iskustvo na poseban se način odrazilo i u književnosti. U tom je smislu odnos prema domovini, njezinoj ugroženosti i stradavanju oblikovao pojačan domoljubni osjećaj koji se u različitim područjima društvenog i kulturnog života manifestirao na različite načine. Ratna je zbilja iz devedesetih godina afirmirala različite oblike dokumentarističkih književnih tekstova (dnevnika, autobiografija, priče s bojišta i sl.), a u hrvatskoj se dječjoj književnosti realizirala u fantastičnom i realističkom modusu, s manjim ili većim dokumentarističkim obilježjima koja su svoju potvrdu našla i u paratekstualnim sastavnicama.

„Devedesete su donijele radikalne promjene: prelazak iz komunističkog sustava u demokratski, stvaranje hrvatske države te Domovinski rat. Svaki je od ovih čimbenika temeljito potresao hrvatsku dječju književnost.“ (Majhut 2008: 208-209)

Većina autora unutar hrvatske umjetnosti, bez obzira na estetsko umijeće i umjetničku praksu, u svoje tekstove ugradila *antiratnu semiologiju* (Bagić

2016). To su posebno činili autori hrvatske dječje književnosti smatrajući to svojom dužnošću. Hranjec (2005.) ističe kako su brojni afirmirani dječji književnici (Mladen Kušec, Stjepan Tomaš, Maja Gluščević, Nada Iveljić i dr.), čim je započeo Domovinski rat, vrlo brzo reagirali pisanjem književnih djela svjedočeći „o snažnom emotivnom odnosu prema temi, a žanrovski su bliski nefikcijskom tekstu jer žele ponajprije svjedočiti snagom činjenica.“ (Hranjec 2005: 136) U tom je smislu, na odabranom opusu hrvatske dječje proze o Domovinskom ratu, objavljujane od devedesetih godina, zanimljivo istražiti način na koji se, u vremenu izrazite ugroženosti domovine, oblikovao emocionalni odnos prema domovini, ali kroz vanjske reprezentacije knjiga, verbalne i neverbalne kôdove koji okružuju pripovjedni tekst čineći s njime cjelinu knjige, te kako se društvena stvarnost odrazila na *pragove* književnih tekstova namijenjenih djeci.

Na istraživačkom korpusu od devetnaest prvih izdanja prozih djela (pripovijesti i romani) dječje književnosti (uključujući i adolescentka književna djela) s temom Domovinskog rata, napisanih i/ili objavljenih tijekom devedesetih godina (za vrijeme ili neposredno nakon Domovinskog rata), slijedom Genettove teorije paratekstualnosti (1997.) te tumačenja pojma parateksta u okviru suvremene naratologije (Buljubašić 2017; Grdešić 2015; Lovrić i Jeleč, 2021), postavljeni su sljedeći interpretacijski ciljevi: koje sastavnice izvan književnog pripovjednog teksta ulaze u cjelinu knjige (djelo); gdje su locirani paratekstovi, kad su nastali, tko im je autor, koja im je uloga; što književni pripovjedni tekst dobiva produktima koji ga okružuju te na koncu kakav se domovinski koncept iščitava iz sastavnica djela koje nazivamo paratekstualnima.

Uzimajući u obzir činjenicu da je domoljublje povijesno uvjetovana kategorija, u naratološkoj se interpretaciji paratekstualnih sastavnica hrvatske dječje proze o Domovinskom ratu polazi od teze da je domoljublje izrazito poželjna etička vrijednost koja podrazumijeva ljubav prema domovini, za vičaju, domu i ljudima koji ih čine, posebno intenzivirana u trenutku domovinske ugroze. Kao izrazita vrijednost nacionalnog identiteta, koja pretpostavlja ljubav prema domovini te privrženost zajednici i njenim idealima, „domoljublje podrazumijeva pozitivan osjećaj pripadnosti“ (Brezovec; Ježovita; Perkov, 2023: 589), etički ideal i kolektivnu vrijednost, neovisno o različitim pitanjima koja se otvaraju u raspravama o kritičkom i nekritičkom domoljublju.

1. Paratekstualne sastavnice hrvatske dječje proze o Domovinskom ratu

S obzirom na to da su prozna djela o hrvatskoj dječjoj književnosti o Domovinskom ratu bila predmetom niza znanstvenih radova i studija, u kojima je izostala analiza njihovih paratekstualnih sastavnica, pozornost će ovoga istraživanja biti usmjerena upravo na *pragove*, okružja locirana prije i/ili poslije književnog teksta smještajući ga time u određeni kontekst svijeta, doprinoseći cjelini knjige/djela. Genette je podijelio paratekst na peritekst i epitekst. Peritekstom smatra onaj dio parateksta koji je uključen u knjigu, ono što se nalazi unutar korica knjige, ali nije dio književnog teksta. Epitekstovi su tekstovi koji se pojavljuju izvan knjige (npr. intervjui, kritike i sl.) i koji u našem slučaju nisu predmet istraživanja (s iznimkom djela *Moj tata spava s anđelima*). Slijedom Genettova određenja parateksta², koje pretpostavlja pet temeljnih sastavnica (prostornu - *gdje se nalazi paratekst?*, vremensku - *kad se paratekst pojavio?*, supstancijalnu - *na koji je način paratekst prisutan?*, pragmatičnu - *tko je autor parateksta i komu je namijenjen?* te funkcionalnu - *koji je cilj, svrha parateksta?*), radom se istražuju paratekstualne sastavnice prvih izdanja: naslovi, naslovnice, posvete, epigrafi, predgovori/pogovori i bilješke. Kad je riječ o autorstvu paratekstualnih sastavnica, vrlo se često ističe njihova dvostruka pripadnost, o čemu piše i Grdešić u svojoj studiji o naratologiji:

„Čini se, stoga, da će odgovori na ova pitanja uvelike ovisiti o našoj interpretaciji pojedinog pripovjednog teksta, no pritom ne treba izgubiti iz vida Genetteovu prvotnu definiciju parateksta. Naslov romana, naslovi poglavlja i epigraf nalaze se na granici, oni su istovremeno i unutar i izvan teksta, te se stoga mogu istodobno pripisati i pripovjedaču i autoru. Treba im pristupati imajući na umu da je ta dvostruka pripadnost njihovo ključno obilježje.“ (Grdešić 2015: 112)

² U radu se koristi pojam parateksta za oznaku konvencionalnih peritekstualnih sastavnica koji uglavnom služe kao nadopune pripovjedinim tekstovima koje okružuju, „(...)ostaju na rubu pripovjednog diskursa, nemaju konstitutivnu narav te priča i dijegetički univerzum funkcionira neovisno o njima(...)“ (Buljubašić 2024: 6).

Uvažavajući činjenicu o slobodi književne interpretacije, u analizi autorstva paratekstualnih sastavnica, gdje je god moguće, uzeli su se u obzir činjenični podatci, a dvojbeni mjesta ostavljaju se interpretativno otvorena.

2. Kako je sve počelo?

U kontekstu utjecaja društvene zbilje na književnu produkciju, 1991. godine pokrenuta je nova edicija dječje biblioteke - *Ratna vjeverica* u sklopu zagrebačke *Mladosti*. Urednička koncepcija bila je usmjerena na oblikovanje ratnom stvarnosti inspiriranih književnih tekstova prikladnih dječjim recipijentima. U navedenoj su biblioteci objavljena 4 književna djela s temom Domovinskog rata: Mladen Kušec, *Ubili su mi kuću*; Maja Gluščević, *Bijeg u košari*; Nikola Pulić, *Strah me, mama* i Stjepan Tomaš, *Moj tata spava s anđelima*, s ujednačenim nakladničkim materijalnim, prije svega vizualnim identitetom, najupečatljivijim po simbolu Vjeverice koja je u novoj nakladi dobila ruho iz sfere vojne i vojničke semantike te postala zaštitni znak serijala u četiri naslova³. U ediciji Ratne vjeverice u gornjem lijevom kutu nalazi se „trokutasti dio s natpisom i crtežom vjeverice u bojama maskirne uniforme, što je također dizajnirao Krešimir Haluga. Te knjige izgledom uopće ne podsjećaju na Vjevericu, tanke su, drugačijega formata, mekih korica, tiskane na žućkasto-smeđemu papiru i na kraju ne donose popis prethodnih izdanja u istoj biblioteci.“ (Radošević 2016: 108). Ilustratori navedenih naslovnica: Joško Marušić, Antun Babić i nakladnik ratnoj su temi prišli raznoliko: od isticanja nacionalne zastave i naoružanih ratnika, preko motiva zastrašujućih čudovišta i razorenih kuća, funkcionalno usmjerenih podcrtavanju ratnih strahota i domovinske simbolike. Nakon *Mladosti*, i druge su nakladničke kuće počele objavljivati dječja književna djela s temom Domovinskog rata; devedesetih godina u *Alfi* je objavljeno najviše dječjih knjiga s ratnom tematikom, potom u *Mosti*, *Marijan knjizi*, *Znanju (Hit junior)*, *AGM-u*, *Lori*, *TIPEX-u*, *Zagrebačkoj stvarnosti*, *Mojoj knjizi*, *Biblioteci Rast* te u *Medicinskoj nakladi*. Sve je, zapravo, započelo Kušecovom uredničkom knjigom *Ubili su mi kuću*, sabranom od autorovih književnih opservacija

³ O skretanju pozornosti čitateljima s obzirom na vizualnu oznaku nakladnika piše i Genette navodeći kako serijska izdavačeva oznaka ukazuje potencijalnom čitatelju na vrstu djela: „The series emblem, even in this mute form, therefore amplifies the publisher's emblem, immediately indicating to the potential reader the type of work(...)“ (Genette 1997: 22).

ratnih događanja, primjerenijih odraslom čitatelju, dokumentiranih dječjim, medijskim i medicinskim dokumentima. Riječ je o postmodernističkom kolažu⁴ sastavljenom od autorovih reporterskih zapisa, dječjih sastavaka od kojih mnogi figuriraju kao molitve za domovinu⁵, dječjih likovnih radova, bolničkih izvješća o djeci žrtvama rata, novinskih naslova i članaka inspiriranih ratom. Zbirka u cijelosti, svojom dokumentarnošću i autentičnošću, funkcionira kao primjer faktografske, uvjetno nazvane paratekstualne proze koja se referira na onodobnu hrvatsku stvarnost; svojevrsni je odgovor društvenoj, političkoj i kulturnoj hrvatskoj zbilji oblikovan kao autentični dječji iskaz i autorov komentar; to je proza u kojoj se gube granice između teksta i parateksta, teksta i konteksta, izvana i iznutra, svjedočeći dvostruku vizuru ranjene domovine – one sagledane očima djeteta i one viđene očima odrasle osobe, prije svega autora, ali i urednika, nakladnika.⁶ Sve sastavnice knjige, tekstualne i vizualne (vojno-maskirna vizualna obilježja *Ratne vjeverice* i dječje ilustracije), dokument su i komentar jednog vremena svedenog na kratak vremenski raspon iz 1991. godine u kojemu su djeca Dalmatinske zagore izgubila svoj dom. „U ovoj knjizi užas rata protiv Hrvatske zabilježen je tek kroz pet dana stradanja djece iz Dubravica, Lišana Ostrovičkih, Dobre Vode, Lukšića i Prisole.“ (Kušec 1991: 6). Metonimijski naslov knjige – *Ubili su mi kuću*, proizišao iz dječje percepcije ratne zbilje (riječ je izreci šestogodišnje Ruže), figurira kao dječje priznanje smrti doma, domovine svedene na kuću, zavičaj, obitelj, jer - kuća je dom, dom je zavičaj, a zavičaj je „domovina u malom, osobna domovina“ (Rosandić, 1975: 9). Nakladnikov paratekst u obliku uvodne bilješke (*note*) urednice Vere Barić (prisutan i u ostalim izdanjima), kao svojevrsni posrednik između knjige i dječjih čitatelja, funkcionira kao objašnjenje novog izdavačkog ruha prilagođenog potrebama vremena, kao poticaj njegovanja čitalačkih aktivnosti djece u ratnim okolnostima, kao optimistično prizivanje mirnodopskog ozračja i ambijenta normalnog djetinjstva, kao utjeha prognanima.

⁴ Kolaž kao postupak ili žanr građen od faktocitata Dubravka Oraić Tolić tumači kao „oblik transsemiotičke citatnosti u kojemu se u umjetnosti citira zbilja, sam predmetni materijalni svijet“ (Oraić Tolić 2019: 177), pri čemu u književnom kolažu autorica verbalne adekvate vidi u citatima iz novinskih tekstova, dokumentarne kronike i sl., što navedeno djelo potvrđuje.

⁵ „Ja molim svim svojim srcem Gospu da nam sve ljude hrvatske sačuva smrti i pakla./Molim te da sva Hrvatska sja u zlatu/Molim te da sva djeca budu sretna/Molim te./Gospo, daj mom tati u selu da ne bude ranjen ili mrtav./Molim te umiri srpski narod od prokletosti./Molim te. Gospo, pomози mi“ (Neven iz Lišana Ostrovičkih; u: Kušec, 1991).

⁶ Ovaj tip proze jednim svojim dijelom blizak je oređenju multimedijalne proze o čemu piše i Ivana Buljubašić u svojoj disertaciji (2024.).

„Draga djeco, godinama ste odrastali uz knjige iz biblioteke Vjeverica. Mali princ, Petar Pan, šegrt Hlapić, Koko bili su nerazdruživi prijatelji vašeg djetinjstva. Danas, u teškim i dramatičnim trenucima naše domovine Hrvatske, u kojoj se vodi bezumni rat, vaša je igra naglo i okrutno prekinuta. Želja nam je da knjiga i nadalje bude vaš najdraži prijatelj, ma gdje se nalazili, u skloništima, u zbjegovima, izvan domovine. Zbog toga smo započeli objavljivanjem knjige pod zajedničkim nazivom RATNA VJEVERICA. Ona će vas hrabriti, pomagati vam da ne zaboravite na leptire i vjeverice i pripremite se za vrijeme kad ćete opet moći nastaviti sa svojim bezbrižnim igrama (...)“ (Barić 1991: 5)

Emocionalno markiran autorski autentični paratekst Mladena Kušeca stilistikom jezičnog izraza nadilazi dječju čitateljsku publiku donoseći poetizirani revolt uvrijeđenog i žalosnog autora, gorčinu i sarkazam zbog ravnodušnosti onodobne Europe te snažno istaknut domoljubni naboj metonimijskim iskazom vjere u domovinsku pobjedu.

„(...)Po zagrebačkim ulicama počinje padati kiša, neobična, crna. Čini mi se, to iz nas suze na najžalosniji način odlaze. Ljubav i tuga rastu uokolo i u crnoj kiši pretvaraju se u neizmjernu bol hrvatsku koja, jer nema više suza, ostaje u ruševinama djetinjstva, ljubavi, obitelji, svakom Dalju i Vukovaru hrvatskome. Žalostan sam, i sve sam nelijepo i nedobro u sebi i izvan sebe. To sam i za sve i prema svima koji gledaju, čekaju, i na tržnici Europe i svijeta važu naše patnje, naše užase, smrti djece i muževa naših majki, prema svima koji određuju i broj i težinu i cijenu koju ćemo mi Hrvati platiti divljaštvu ali i ponosan jer moja domovina ima snage, srca da se bori i pobijedi.“ (Kušec 1991: 11)

3. Naslovi

Kao jedni od osnovnih paratekstualnih sastavnica, svojevrsna stilistička čvorišta, naslovi se smatraju jakim pozicijama teksta (Katnić-Bakaršić, 2001: 268). Naslov je obvezna sastavnica književnog djela koji „djeluje kao signal izvan teksta i priče, on jest njegovo ime, prvi označitelj s kojim se čitatelj susreće te

prvi dojam koji stvara o tekstu.“ (Buljubašić 2017: 31) Osim stilističke, naslovi imaju svoju referencijalnu funkciju - odabirući naslov, autori⁷ nastoje što sažetije pružiti informaciju o književnom tekstu; imaju konotativnu ulogu – privući pažnju čitatelja; kao i ekspresivnu (izraziti vlastitu osobnost). „Naslov je svojevrstan tekst o tekstu, sažetak teksta, njegov graničnik, mjesto uvrtnja teksta.“ (Katnić-Bakaršić 2021: 270) Mogu biti jednostavni ili složeni, nadopunjeni podnaslovom, denotativni, konotativni, stilistički markirani. Genette (1997.) funkcionalnost naslova promatra u kontekstu identifikacije djela, najave teme i privlačenja ciljne publike. Na odabranom je opusu dječje proze o Domovinskom ratu moguće zapaziti različite tipove naslova, raznolik stupanj njihove jezične složenosti i stilističke funkcionalnosti, ali i premreženosti s obzirom na semantička polja na koja se referira kao i na dob ciljne publike. S naslovom je usko povezana i naslovnica kao oblik vizualnog kôda koja svojim motivima nadopunjava tekstualni. Većina naslova odabranog korpusa složeni su, metajezici naslovi⁸ s prevladavajućim negativnim konotacijama naslovnih pojmova (rat, bijeg, opasne igre, smrt) kao i složenog, turobnog svijeta emocija koji se njima priziva (strah, plač, krik). Dio ih je oblikovan kao izraz dječjeg gledišta (*Strah me, mama; Moj tata spava s anđelima, Ubili su mi kuću*) čije se autorstvo može pripisati liku kao narativnoj figuri, što svakako pridonosi neposrednosti iskaza. U dijelu naslova javljaju se motivi preuzeti iz obiteljskog, religioznog i metafizičkog diskurzivnog spektra (mama, tata, anđeli, zvjezdana košulja), semantike dječjeg svijeta emocionalno kontekstualiziranog u pripadajući prostorno-vremenski okvir egzistencijalne ugroženosti i povećane brige za bližnje. Tomašev roman, poznatiji pod nazivom *Mali ratni dnevnik*, u prvome je izdanju 1992. godine bio objavljen pod poetskim eufemističkim naslovom *Moj tata spava s anđelima*⁹, sugerirajući dječji do-

⁷ Kad je riječ o autorstvu naslova, polazi se od pretpostavke da svi naslovi nisu nužno autorski; izvjesno je da ih je dio proizašao iz unutarnjeg dijela pripovjednog teksta što upućuje na to da njihovo autorstvo pripada pripovjedaču, odnosno liku, a ostavljena je mogućnost i nakladnikova interveniranja u imenovanja djela.

⁸ Metajezicnu funkciju naslova, o kojoj piše i Katnić-Bakaršić (2001), promatramo kao jezično obilježje iskaza „kojima se opisuje određeni sadržaj, pri čemu se očekuje da jezični kôd kojim se što opisuje bude zajednički i pošiljatelju i primatelju.“ (<http://struna.ihjj.hr/en/naziv/metajezicna-funkcija-jezika/54087/>, Pristupljeno 15. srpnja 2024.). Pojedini naslovi odabranog korpusa funkcioniraju upravo na taj način; kao da ih dijete upućuje djetetu ili bliskoj osobi.

⁹ Kao oblik prijetećeg, alarmantnog epiteka, medijski prisutnog na nekoliko internetskih portala, pojavila se 2016. prijava upućena Agenciji za odgoj i obrazovanja protiv Tomaševa romana *Moj tata spava s anđelima*, koji je bio dio obvezne lektire za šesti razred. Tom je prilikom Centar za građansku hrabrost pozvao roditelje da izvrše pritisak na institucije s ciljem uklanjanja djela s lektirnog popisa, navodeći pritom osam razloga, teme-

življaj smrti (djevojčica Mirtica, čiji je tata poginuo u ratu, jezičnim činom iskazuje dječji odnos prema smrti¹⁰) koju roman-dnevnik u narativnom dijelu obrađuje na nekoliko razina. *Decamerom za golobrade pustolove* Želimira Ciglara naslovno sugerira intertekstualni dijalog s bokačovskom novelističkom tradicijom. Ipak, konotativno značenje naslova priziva starozavjetni tekst referirajući se na 10 Božjih zapovijedi (*Dekalog*) razvidnih u narativnom sloju romana koji obiteljsku svakodnevicu razrađuje biblijskim *citatnim signalima* (Oraić Tolić, 2019: 66). Pojmovima iz životinjskog svijeta naslovljeni su romani *Kormoran*, *Želiš li vidjeti bijele labudove?* i *Ivin Vučko*, a u postupku njihova imenovanja uočljive su višestruke razine simbolike (zaštićene vrste: sloboda, ljepota, bjelina) i intermedijalnog premreženog odnosa, vidljivog i u naslovu *Crobinhoodovih* čiji su nositelji pripovjednog teksta životinje. Višestruka figurativnost popkulturnog naslova romana *Crobinhoodovi*, koji je preuzeo interdiskurzivnu¹¹ praksu kroatizirajući robinhudovsku misiju pomaganja nemoćnima, iščitava se referiranjem na legendarnog srednjovjekovnog junaka anglosaksonske kulture (Robin Hood), sinonima za socijalnu pravdu. Navedena je tema locirana na hrvatski prostor, čime je autorica Dunja Kalilić iskazala svoj emotivni stav prema uvjetima života u ratnim okolnostima, podcrtavajući naslovno istaknut domovinski koncept zaokružen naslovnicom s istaknutim nacionalnim imaginarijem: motivom crkve, povorkom ljudi sa zastavama u slavljeničkom ozračju.

Upitno intonirani, naslovno istaknuti labudovi u romanu Nade Iveljić, *Želiš li vidjeti bijele labudove?*, određeni dvostrukom pripadnošću (autoru i pripovjedaču), dio su iskaza bolesne junakinje koji funkcionira terapijski prema ratnom invalidu s kojim uspostavlja prijateljski odnos. Stoga je poziv prema

ljenih na kontekstualno izdvojenim citatima iz djela, pozivajući se na UN-ovu konvenciju o pravima djeteta. Upravo su paratekstualne sastavnice prvoga izdanja ovoga romana usmjerene prostorno-vremenskoj, a potom i ideološkoj kontekstualizaciji djela što se ne može zanemariti pri književnoj interpretaciji. U aktualnom školskom programu, roman je dio izbornih književnih tekstova preporučenih učenicima šestih razreda.

¹⁰ Petogodišnja dob djevojčice Mirtice u tom je smislu uklopiva u očekivano razumijevanje smrti. „Kastenbaum, Hall, Naggy, Anthony i drugi psiholozi proučavali su razumijevanje smrti kod djece, uspostavljajući tri skupine djece prema njihovom uzrastu: 1. djeca od 3 do 5 godina (Mrtvi su manje živi – ne vide i ne čuju dobro, manje su gladni...Smrt je kao drugi san. Smrt je često vezana za druge oblike odvojenosti...)“ (Haramija 2002: 33).

¹¹ Činjenica je da brojni književni tekstovi, pa i dio istraživačkog korpusa, uspostavlja odnos s drugim društvenim diskurzima (različitim oblicima intertekstualnih i intermedijalnih odnosa), a da pritom „fiktionalni okvir unutar kojeg se ta razmjena odvija dopušta da taj odnos podjednako bude odnos preuzimanja i citiranja kao i odnos oblikovanja prema nekom diskurznom obrascu (stilizacija) ili pak 'lažiranja' podrijetla preuzetog diskurza, a da književni tekst pritom ne snosi nikakve etičke i estetičke posljedice.“ (Ryznar 2014: 62)

naslovom istaknutim labudovima, simbolima neokaljanosti, bjeline i svjetlosti (Chevalier i Gheerbrant 1994: 338), ujedno poziv na život, usprkos ratom izazvanoj mladićevoj invalidnosti. Naslovi romana Nade Iveljić *Marijina tajna*, Čuvarice novih krovova i Nikole Pulića *Čuvari amfora* sugeriraju određenu vrijednost i svojevrsnu zagonetnost – duhovnu i materijalnu, svojstvenu imaginariju djetinjstva i adolescencije, najavljujući tekstualno obrađene teme s junacima čuvarima nacionalnog, ali i osobnog blaga kao dijela zavičajnog i domovinskog identiteta. U dvama se naslovima istraživačkog korpusa, pri čemu oba pripadaju fantastičnom pripovjednom modelu (jedan adolescentski, u kojemu su junaci ratno angažirani; drugi je dječji u kojemu junaci bježe od rata), izravno javlja riječ *rat* (*Smogovci u ratu* i *Od rata do zvijezda*); jedan je dio Hitrečeva humorističnog romanesknog serijala stavljenog u novi kontekst – ratni, pri čemu naslov funkcionira kao svojevrsna prostorno-vremenska konkretizacija. Naslov humorističnog ratnog romana Predraga Raosa *Od rata do zvijezda* parafrazirana je latinska poslovice *Per aspera ad astra* – riječ je o jezičnoj duhovitoj dosjetci, *nepotpunom citatu* (Oraić-Tolić, 2019: 69), djelomičnom prenošenju jednog segmenta prototeksta u drugi, uz čuvanje značenjske razine parafrazirane poslovice. Jezična dosjetka, vidljiva u postupku djelomične demetaforizacije koji se uspostavlja fantastičnim prebacivanjem junaka iz ratom zahvaćenog prostora u svemir, zadržava i denotativno i konotativno značenje parafrazirane poslovice – *put do cilja nije lagan*. Osim Hitrečeva nastavka serijala o *Smogovcima*, kontekstualiziranog u vrijeme Domovinskog rata, načelo romaneskne serijalne intertekstualnosti i autoreferencijalnosti javlja se u Kušanovu romanu *Koko u Kninu* i to kao jedinom romanu istraživačkog korpusa u čijem je naslovu konkretiziran domovinski prostor. Knin je u pripovjednom tekstu podcrtan kao stoljetna prijestolnica hrvatske državnosti, čija je suvremena simbolika slobode hrvatskog naroda pojačana autorskim datiranjem završetka pisanja nadnevkom oslobodilačke *Oluje* - 5. kolovoza 1995., potom autorovom likovnom opremom knjige, od naslovnice s motivom kninske tvrđave, preko crno-bijelih ilustracija do završno istaknute kolorirane hrvatske zastave na tvrđavi. Naslov koji podržavaju koncept interdiskurzivnosti¹², u kojemu su „komponente diskursnih tipova pretopljene do neprepoznatljivosti.“ (Kovačević i Badurina 20021: 191), a konceptu domovine prilazi univerzalni

¹² Na primjeru Krilićeva *Krika* riječ je o višestrukom – tekstualnom i vizualnom, a nadalje estetsko-etičkom parafraziranju *Krika* kao izraza egzistencijalnog straha i tjeskobe.

način, Krilićev je naslov romana *Krik*¹³, koji figurira kao *potpuni intersemiotički citat* (Oraić-Tolić, 2019), u cijelosti podudaran s prototekstom - naslovom i ilustracijom korespondira s istoimenom slikom norveškog slikara ekspresionizma Eduarda Muncha, najavljujući temu egzistencijalnog straha i tjeskobe koju i naslovnica donosi, a tekst, prateći dječakovo ratno iskustvo, narativno oblikuje. Pretapanjem različitih semantičkih polja, književnost je uspostavila odnos s likovnom umjetnošću – drugim diskurzivnim žanrom podcrtavajući temu straha i tjeskobe kao univerzalnu. Sa svim navedenim značajkama, ovaj je naslov ispunio referencijalnu, konotativnu i ekspresivnu ulogu.

4. Posvete

Kao što navodi Genette (1997.), posveta, u smislu tehničkoga pripadanja knjizi, prethodi tekstu; njome se označuje, najčešće imenom, komu je tekst posvećen, ali ne i za koga je pisan. Jednako kao i naslovi, i posvete se smatraju jakim pozicijama teksta, predstavljajući svojevrstan autoreferencijalni okvir za razumijevanje cjelovite knjige. Posvete na koje nailazimo u dječjoj prozi o Domovinskom ratu tipološki se razlikuju (po dužini, stilu, intonaciji), ali im je zajedničko da su autorske i da su pisane za stvarnu djecu. Dio objavljenih posveta pripadaju sferi privatnosti autorova stvarnog života – pisane su najčešće djeci i/ili unucima razotkrivajući i ciljanu dječju publiku kao implicitnog čitatelja: „Ovu knjigu posvećujem unuci Maji i unuku Igoru“ (Pulić 1992). Takva je i posveta sinovima, Anti i Braci - Dunje Kalilić u romanu *Crobinhoodovi*, svjedočeći potrebi autora/ice da nacionalni imaginarij povežu s osobnim, obiteljskim. S druge strane stoje posvete za koje se može pretpostaviti pripadnost privatnoj, obiteljskoj sferi života, zbog naslućene razine osobnog međusobnog poznavanja: „Dragoj Mihaeli koja je već s osam godina bila velika jer je naučila davati.“ (Raos, 1996). Jedna je stilski markirana posveta dječaku, napisana ratničkom terminologijom: „Stjepanu Ljudevitu, zapovjedniku koji nije zaplakao.“ (Marušić 1997). U svojoj biti, posvete su izraz sućuti, „znak poštovanja prema osobi, stvarnoj ili idealnoj

¹³ Krilićev *Krik* jedini je roman iz istraživačkog korpusa koji izlazi iz okvira devedesetih. Objavljen prvi put 2001. godine, roman je uzet u razmatranje zbog činjenice da ga je autor završio ujesen 1992. što je i navedeno nakon posljednjeg biblijskog citata kao zaključnog epigrafa.

skupini ili nekom drugom tipu entiteta“ (Genette 1997: 117), što ponajbolje iskazuju empatijske posvete Maje Gluščević u romanu *Bijeg u košari* i Stjepana Tomaša, *Moj tata spava s anđelima*, usmjerene djeci – žrtvama rata, kojom autori dokumentaristički podcrtavaju hrvatsku ratnu stvarnost, svjedočeci i osobno domoljublje:

„Ovu knjigu posvećujem djevojčicama i dječacima koji su zbog okrutne nemani rata morali napustiti svoje domove, svoje ulice, svoja sela i gradove.“ (Gluščević 1991).

„Ove dnevničke zapise, iz opkoljenoga grada Osijeka, posvećujem svim djevojčicama i dječacima kojima je rat utisnuo svoj surovi pečat na nevinu dječju dušu, i nepovratno im osiromašio najveće bogatstvo u životu – danje djetinjstva.“ (Tomaš 1992)

5. Epigrafi

Osim posveta i naslova koji ispunjavaju svoju poetsku i/ili metajezičnu funkciju, jedan je dio dječje proze o Domovinskom ratu obilježen i epigrafima – odabranim citatima koji djela dodatno smještaju u pripadajući ratni prostorno-vremenski kontekst, olakšavajući razumijevanje pripovjedne naracije koja slijedi. Smješteni „na rubu djela“ (Genette 1997: 144), najbliži svojom pozicijom tekstu, odabrani citati funkcioniraju kao autorov poticaj za pisanje. S obzirom na to da su epigrafi posebno izdvojeni, smješteni na samom početku knjige, skreću pozornost na sebe anticipirajući „razumijevanje i cijelog teksta (ili dijela teksta) koji njime počinje.“ (Katnić-Bakaršić 2001: 270). Bez obzira na činjenicu problematiziranja autorstva epigrafa¹⁴, na odabranom korpusu moguće je prepoznati i definirati nekoliko vrsta epigrafa, s obzirom na autorstvo i funkcionalnost:

- a) *Epigrafi čiji su autori djeca – žrtve rata*. Riječ je o emocionalno markiranim tekstovima koje su napisala djeca, tematizirajući svoju prognaničku

¹⁴ Tumačeći Genettovu studiju o pratekstu, Grdešić navodi: „Isto se pitanje može postaviti i za pripovjedne situacije s pripovjedačem u trećem licu jer ni ovdje ne možemo znati je li za epigraf odgovoran ekstradijegetički heterodijegetički pripovjedač ili pak sam autor djela.“ (Grdešić 2015: 112).

sudbinu. U citatima koji slijede razvidan je koncept *rata kao sazrijevanja*¹⁵, vidljiv u proznom i u pjesničkom obliku:

„Rat me uvelike izmijenio(...) Kad mi netko kaže: ‘Uozbilji se, odrasla si!’ - onda mu odgovorim: ‘Ne, još sam dijete.’ I tada mi je lakše. Tko zna što će biti sutra. Ne znam kamo ću krenuti.“ (Ana Kovačić, 7. razred, IV. osn. škole Bjelovar, u: Iveljić, *Marijina tajna*, 1995.)

Smješteni između uredničke riječi i autorskog predgovora, stihovi dvanaestogodišnje djevojčice Nine iz Petrinje, kao oblik intrasemiotičkog citata, dodatno potvrđuju koncept ubrzanog sazrijevanja djece u ratu, ali i univerzalnost poetski oblikovanog ranjenog prostora i djetinjstva.

„Svijet.
Velika je crna kugla
Puna rupa.
Tama prodire duboko u srca ljudi.
Leptir duginih boja leti iznad crnog svijeta.
U svijetu leptira – moje srce.
U svijetu zla – ja.“
(Nina iz Petrinje, u: Kušec, *Ubili su mi kuću*, 1991.)

- b) *Urednički epigraf* – koji funkcionira kao nakladnički moto, po izrazu blizak reklamnom medijskom diskursu, s kojim roman Predraga Raosa *Od rata do zvijezda* na pripovjednoj razini višestruko korespondira, što ukazuje na suradnički uredničko-autorski odnos. Smješten prije posvete, usklađen s autorskom humorističnom poetikom, kojom se ublažava ozbiljnost ratne teme, epigraf duhovito komentira dobnu granicu čitatelja.

¹⁵ Analizirajući hrvatsku dječju književnost o Domovinskom ratu, Zima izvodi zaključak o ranom sazrijevanju dječjih likova ratne proze, što je svakako rezultat ratne referentne stvarnosti zbog čega je navedenu tezu moguće primijeniti i na stvarnosti kontekst. „Rat kao sazrijevanje onaj je način pripovijedanja koji za svoju temu odabire užas i nesigurnost koju rat stvara u dječjim životima, izmještenost djeteta iz svakodnevice, njegovu nesposobnost i nemoć da rekonstruira utješnu dokonost predratnog života, i pritom su ratne okolnosti ključne u sazrijevanju dječjih likova bilo u suočavanju s depresijom i očajem zbog patnje, stradanja i smrti, bilo zbog drukčijih životnih okolnosti te prisilnog odrastanja i preuzimanja odgovornosti za sebe ili čak i za druge.“ (Zima 2001: 85).

„Dobre dječje knjige
Nisu samo za djecu,
Nego i za djecu.
Zbog toga je na svakoj
Našoj knjizi oznaka donje
Dobne granice, a gornju
Određuju vaše godine.“

Usklađenost s humorističnom intonacijom romana potvrđuje i duhovitom ratničkom terminologijom napisana urednička bilješka kao paratekstualna sastavnica u vidu teksta objavljenog na stražnjoj strani naslovnice figurirajući kao svojevrsni mamac za čitalačku avanturu:

„Tata odlazi u noć, braniti domovinu. Marko je ostao kod kuće, čuvati Miru. No, ono što se događa iza bojišnice ponekad je mnogo važnije. Zbog tajni koje samo djeca smiju znati...Marko i Mira, Tomo i Neno i, dakako, maštoviti Bimbo u avanturi u koju bi svatko želio krenuti – ako baš nije već sasvim star i dosadan.“

- c) *Teološko-biblijski citati kao izraz religiozne duhovnosti* – intrasemiotski citati funkcionalno usmjereni podcrtavanju vjere i duhovnosti, pojačane u vremenu egzistencijalne ugroženosti (osobne i domovinske) koje je na odabranom korpusu moguće podijeliti na dvije skupine:

Autocitatni poetsko-teološki epigraf u koji spada tekst autorica Anice Gjerek i Maje Gjerek-Lovreković koje su svoju zbirku ratnih pripovijedaka, posvećenih Mariji (majci/Majci?), otvorile vlastitom religioznom pjesmom novozavjetne inspiracije, istovjetnog naslova kao i zbirka - *Zvezdana košulja*, koja figurira kao izraz vjere u svemoć Spasitelja, toliko potrebne u vremenu nastanka zbirke.

„Noćas oblačim svoju zvezdanu košulju:
U polju, vjetar joj skutove poravnava,
A mjesec zakopčava rub oko vrata.
Noćas stavljam svoj til zlatan
Isus sam, dijete. Na slami
U njoj sam ležao umotan,

Na nju preslikao ružu svojoj rani(...)
(...)Noćas oblačim svoju zvjezdanu snagu
Na ljudsko srce skrivenoga Boga
I staviš li sve zvijezde na vagu,
Uteg moje ljubavi uvijek je veći
U zvjezdanoj košulji Nevidljivoga.“

Biblijski citati kao epigrafi javljaju se u dvama romanima odabranog korpusa podcrtavajući hrvatsku kršćansku tradiciju. Biblijski citat iz *Mudrosne knjige o Jobu*, smješten na *pragu* Krilićeva *Krika*, inicijalno najavljuje teofilozofsku temu romana: odnos Dobra i Zla, Svjetlosti i Tame, kao što i navodi Hranjec (2005.), ali prije svega put kušnje dječaka Antona. Interferencijom književnog s biblijskim tekstom podcrtana je iscjeliteljska uloga vjere, ne samo u okvirima paratekstualne sastavnice romana, već u cjelini djela. Naslovno iskazan krik protiv rata, s ostalim paratekstualnim sastavnicama koje prizivaju biblijski diskurs, koncept domoljublja usmjerava iznad nacionalnih okvira pretvarajući ga koncept Dobra. Uvođenjem Joba na početku djela nije slučajno, kao što je zapazio i Hranjec (2005.): „tom vjerniku Jahve je – da dokaže Sotoni kako Job vjeruje – namijenio patnju stavivši ga na kušnju, uništavajući mu najdraže i poslavši mu bolest. Job se lomio ali je – izdržao u vjeri, priznavši Božju svemoć (...) Zašto, dakle, Job? Zato što je to i dječakova sudbina, zajednička im je kušnja.“ (Hranjec 2005: 138)

„Iz svjetlosti njega u tminu tjeraju, izagnat ga hoće iz kruga zemaljskog. U rodu mu nema roda ni poroda, nit preživjela na njegovu ognjištu. Sudba je njegova Zapad osupnula, i čitav je Istok obuzela strepnja.“ (Biblija, *Mudrosne knjige*, Job, 18, u: Krilić 2001)

Biblijskim citatom iz *Mudrosne knjige o Jobu*, smještenim na kraju Krilićeve knjige, ostvaren je paratekstualni prsten ontološki usmjeren pobjedi vjere u Dobro, *svjetla u čovjekovu svjetlu* (Hranjec, 2005: 139). „Odjeven veličanstvom i ljepotom, svjetlošću ogrnut kao plaštem“ (Biblija, *Mudrosne knjige*, Job, 18).

Prvom poslanicom Korinćanima svetoga Pavla, započinje roman *Dekameron za golobrade pustolove* Želimira Ciglara koji tematizira očinstvo i potragu sina za ocem. Ako se i naslovi poglavlja promatraju kao paratekstualni elementi, biblijski je intertekst višestruko prisutan u ovom romanu, na kom-

pozicijskoj, sadržajnoj i ontenskoj razini.¹⁶

„Kad sam bio dijete,
govorio sam kao dijete,
mislio kao dijete,
sudilo kao dijete.
Kad sam postao zreo čovjek,
odbacio sam što je djetinje.
Sad vidimo u ogledalu, nejasno,
a onda ćemo licem u lice.
Sad nesavršeno poznajem,
a onda ću savršeno spoznati
kao što sam spoznat.
Sada ostaje vjera, ufanje i ljubav
– to troje, ali je najveća među njima ljubav.“

Premda u prvom planu romana nije rat, nego potraga za ocem, bivšim ratnikom, nestalim u želji za zadobivanjem prava na očinstvo, paratekstualni signali usmjerauju čitatelja na svjetonazorske vrijednosti – vjeru, ufanje i ljubav, izgubljene u bespućima rata i obiteljske svakodnevice. Upravo je izgubljenost inicirala i dodatni paratekstualni segment ove knjige u vidu *novinskog epigrafa* naslovljenog kao *Zanimljivosti iz svijeta*, preuzetog iz *Večernjeg lista*, od 13. svibnja 1962.¹⁷ godine ukazujući na kontinuitet nestanka muškaraca na globalnoj razini, kao i na nemogućnost stručnjaka da otkriju tomu uzroke. S obzirom na to da roman otvara pitanje braka, očinstva, dominacije žena u odgoju djece i uskraćenosti prava muškarcima da u njemu više sudjeluju, novinski epigraf svakako je znakovit.

„(...) Liječnici ne znaju objasniti ovaj fenomen. Psiholozi tvrde kako je riječ o prijevari. Naime, pod pritiskom obiteljskih obveza, muškarci požele sve započeti iznova i odglume zaborav. Drugi, pak, tvrde kako je riječ o ozbiljnom psihičkom poremećaju (...)“ (Večernji list, 13. svibnja 1962. godine, u: Ciglar, *Decameron za golobrade pustolove*, 1999.)

¹⁶ Romaneska struktura, temeljena na trima pripovjednim razinama, organizirana je tako da svako poglavlje, u skladu sa sadržajem, započinje jednom od Božjih zapovijedi.

¹⁷ Nije slučajna podatak da se upravo 13. svibnja 1962. godine rodio Želimir Ciglar.

6. Predgovor/Pogovor

Imajući u vidu činjenicu da su predmetom istraživanja dječja prozna djela koja su nastajala tijekom ili neposredno nakon Domovinskog rata, očekivan je izostanak stručnih predgovora i/ili pogovora, u korist autorskih i nakladničkih. Riječ je o izjavama u knjizi u kojima autor/nakladnik/urednik prezentira ili komentira, svoje djelo (Genette, 1997). Ponukani ratnom stvarnošću, autori dječje proze dodatno su u predgovorima i/ili pogovorima obrazlagali razloge svoga pisanja, referirajući se na izvanknjiževnu ratnu stvarnost, aludiranjem na njenu besmislenost te posebno ugroženi položaj djece. Proizlazeći iz stvarnosti, takvi tekstovi služe kao „pojašnjenja o nastanku teksta, završetku pisanja, njegovoj svrsi te ciljanoj publici“ (Buljubašić 2017: 32), ukazujući na dokumentaristički, biografski i autobiografski kontekst – bilo autora ili konkretne djece kojima se, kao čin iskupljenja za naneseo zlo, autori pokušavaju iskupiti. Na istraživačkom korpusu dječje proze o Domovinskom ratu moguće je uočiti pojavnost predgovora/proslova i/ili pogovora u šest knjiga, od čega četiri u formi predgovora i dva pogovora. Kao pragmatski paratekstovi, moguće ih je promatrati kroz prizmu autorstva: pošiljatelja (adresanta) i primatelja (adresata) parateksta. Smješteni su na dvjema pozicijama: prije književnog teksta i poslije književnog teksta. Riječ je uglavnom o autorskim autentičnim predgovorima (autorski paratekst/*authorial paratext*), što je i očekivano¹⁸, ali i o alografskim paratekstovima (*allographic paratext*) u formi recenzentskog osvrta, kojima književnici iskazuju ogorčenost i tugu zbog rata u Hrvatskoj kao i osjećaj domoljublja i vjeru u pobjedu. U autorski paratekst, funkcionalno određen kao empatijski, terapijski paratekst, kojim autori nastoje vratiti dug djece – ratnim stradalnicima (prognanicima, izbjeglicama, ranjenicima) spada Proslov Anice Gjerek i Maje Gjerek-Lovreković, u knjizi *Zvezdana košulja*, koji je ujedno i javni paratekst (*public paratext*) jer se obraća onima koji nisu nužno čitatelji teksta; obraća se odraslima, ne samo kao posrednicima knjige dječjim čitateljima, već i kao dionicima svijeta odraslih, odgovornih za zlo u svijetu. Emocionalno markirana, funkcionalnost proslova usmjeren je: skretanju pozornosti na hladnoću ratom narušene referentne zbilje,

¹⁸ S obzirom na to da ne postoji vremenski odmak koji bi kritičarima omogućavao cjelovitost sagledavanja poetike dječje proze o Domovinskom ratu, razumljiv je njihov izostanak u vidu recenzentskog osvrta.

potrebi obrazlaganja terapijskog učinka pripovjednih tekstova namijenjenih djeci te ukazivanju na vrijednost duhovnosti nematerijalnog svijeta i utjehe koju u sebi nosi.

„Ovo je zbirka pripovijedaka za djecu načinjena po mjeri srca u obliku ZVJEZDANE KOŠULJE, kao što naslov kaže. U vrijeme emotivne hladnoće i stradanja, ona želi ogrliti dječji svijet toplinom, uviti ga u umirujući dah nevidljivoga. Svaka je priča zamišljena poput jedne od zvijezda tog neobičnog zviježđa ZVJEZDANE KOŠULJE, te želi obasjati djelić hladne stvarnosti novim i ohrabrujućim pogledom. Sve zajedno povezuje ista nit neumrle nade da život može biti osmišljen i cjelovit, unatoč patnji i sumnji, usprkos svemu. Ove priče govore o doživljaju strašnoga kaosa koji zovemo rat, a koji izvire iz svijeta odraslih. One također govore i o nevidljivom, duhovnom svijetu u kom vladaju drukčiji zakoni – oni ljubavi i pravednosti u kom nevini traže utjehu, ili ih on sam, poput milosti, pohodi. Ovaj svijet nije svijet bajki – više no ikad djeca u ratu postaju ubrzano svjesna tužne zbilje – ali da je bolji svijet moguć i da postoji kao ideal, dokažu oduvijek i dječje čežnje, kao i za njih pisane priče.“ (Autorice, u Koprivnici, ožujak 1993. godine).

Navedeni paratekst, datiran kao izvorni (*original paratext*) napisan u vrijeme objave knjige (1993.), u kojemu je podcrtana religiozna duhovnost, premda ne imenuje hrvatsku ratnu stvarnost, evidentno je potvrđuje, ali i nadilazi figurirajući i kao univerzalni vapaj za mirom i željom da se, pričama koje slijede, namijenjenima djeci, ostvari njihova terapijska uloga. Za razliku od njega, fiktivni paratekst Nade Iveljić u knjizi *Marijina tajna* (1995.), kao podvrsta autentičnog autorskog nenaslovljenog predgovora, u kojemu autorica komentira onodobnu hrvatsku ratnu stvarnost u rasponu od nekoliko godina, podcrtava konkretna stradanja Hrvatske, iskazujući nadu da će i zavičaj romaneskne junakinje, izmještene iz Slavonije u Makarsku, biti oslobođen¹⁹, što i jest njegova funkcionalna usmjerenost. Zabrinutost za domovinu i vjera u slobodu njezina cjelovitog prostora izraz su autoričina domoljublja.

¹⁹ Mirna reintegracija Slavonije završena 1998.

„U vrijeme kad je pisan ovaj prvi roman o prognanicima, četvrtina Hrvatske bila je okupirana, a stotine tisuća Hrvata prognano iz svojih domova. U trenutku izlaska knjige iz tiska, nakon uspješnih oslobodilačkih operacija Hrvatske vojske i policije, ostao je pod okupacijom još samo dio istočne Hrvatske, zavičaj djevojčice Marije, junakinje ovog romana, koju, kao i nas, nikad nije napustila nada.“

Predgovor Đurđice Ivanišević²⁰ u knjizi *Crobinhoodovi* knjigu dokumentaristički locira u konkretan dubrovački prostor i godinu 1991. Riječ je o autentičnom *alografskom* pregovoru kao paratekstualnoj sastavnici kojom se iskazuje tuga, bol, ogorčenost zbog stanja u Dubrovniku i Hrvatskoj, u kojemu je autorica pozdravila izlazak romana gledajući na njega kao na izuzetno djelo hrvatske dječje književnosti koje progovara „o jednom od najstrašnijih ratova na ovim prostorima, ispisano rukom nježnosti i istinske ljubavi: jer srce napaja ljubavlju tuđa ljubav.“ Sadržajno i stilski usmjeren odraslom čitatelju, predgovor Đurđice Ivanišević poetično podcrtava nekoliko segmenata društvenog i umjetničkog konteksta objave knjige, smatrajući je jednom od najljepših knjiga za djecu i odrasle, i izvan hrvatskih okvira.

- *Konkretiziranje referentne prostorno-vremenske lociranosti radnje:*

„Šesti prosinac godine 1991., Sv. Nikola upravo je prošao kada sam stigla u Dubrovnik. Bio je to, na žalost, dan najvećeg bombardiranja čudesno lijepoga grada. Miris izgorjelih palača miješao se u zraku s mirisom nadolazeće zime. Tek poneko dijete skriveno u skloništima svjedočilo je da postoji život u tom gradu koji je nestajao u brodovima prepunim ljudi koji su odlazili ili rezignirano ostajali. Život kojemu treba vjerovati i nadati se (...) Nestvarni grad zbio se na pola sata slobode hoda, skrivanja, gladi. Noću su svijetleći meci parali nebo kao krijesnice i nestajali u tijelima. Sve je bilo do krajnosti pojednostavljeno: život – smrt. Sve u rukama onih koji su nadzirali Grad s

²⁰ Đurđica Ivanišević hrvatska je pjesnikinja i novinarka koja se posebno istaknula književnim i uredničkim radom na djelima s temom Domovinskoga rata (*Ljudi iz akvarija*, 1997.). „Tekstove 89 autora, nadahnute Očenašem, nastale za hrvatskih ratnih godina, sabrala je i priredila u knjizi Očenaš iz Hrvatske (1996.), a kritičke članke o ideološko-političkim protivnicima objavila je u knjizi Crveno jato (2003).“ Ivanišević, Đurđica. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 28.8.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/ivanisevic-djurdjica>

brda. Europa, čiji je Dubrovnik najkristalniji dio, zgražala se i slala povremeno hranu, povremeno glazbenike ili bezdimne voštanice. Grad je mirisao na vosak i tugu.“ (Ivanišević 1997: 7)

- *Interpretacija narativnog sloja knjige i podcrtavanje autoričina humanizma iskazanog životinjskim svijetom*

„I kao što je Robin Hood bdio nad potlačenima, ona će Mačka, spremnog na žrtvu da bi im pribavljao hranu i udaljavao neprijatelja, nazvati Crobin Hood, da bi na kraju cijela ‘obitelj’ dobila taj naziv.“ (Ivanišević 1997: 8)

- *Univerzalni koncept domoljublja prožet vjerom u opću pravdu*

„Vjerujemo da je sve moguće i da nad svime nježnošću i pravедnošću bdije Božja ruka koja nastoji sačuvati i pseću i mačju šapicu. ‘Crobinhoodovi’ su san o svijetu koji priželjkujemo i koji nas čini boljima(...)Jer dobrota je uvijek svjetlo.“ (Ivanišević 1997: 9)

Alografski tip predgovora objavljen je i u knjizi Matka Marušića *Plaću li anđeli?*, tiskanoj u Medicinskoj nakladi 1996. godine, bogato opremljenoj ilustracijama i naslovnicom Vaska Lipovca. Stjepan Lice napisao je predgovor knjizi pod naslovom *Papirnatí anđeo* balansirajući u recepcijskom smislu između dječje i odrasle čitateljske publike. Autor se referira na hrvatsku ratnu stvarnost stavljajući naglasak na individualnu ljudsku patnju i žrtvu, na duhovnost i vjeru, moć umjetnosti – književnosti i ljubav prema domovini – utočištu ljubavi i mira:

„Domovina je tako dobro mjesto za one koji je ljube. I nitko tko živi i umire za nju neće ostati bez domovine ni onkraj vremena i prostora. Ali s obranom domovine, s obranom naše Hrvatske nismo završili. Svakome je trajno valja braniti ondje gdje se zatekne u onome u čemu se zatekne. Tu mu je povjerena njezina obrana. Obrana osmijeha i smisla o kojima, suzdržavajući svoju bol, govori i ova knjiga.“ (Lice 1996)

Na sličan način kao i predgovori, oblikovana su dva autorska pogovora na istraživačkom korpusu. Riječ je o autobiografskom autentičnom pogovoru

Maje Gluščević objavljenom na stražnjoj stranici korica *Ivina Vučka*, pod naslovom *Moja priča o Vučku*. Autorica u njemu opisuje svoje osobno, dirljivo samoborsko iskustvo susreta s dječakom, prognanikom iz Slavonije, u ljeto 1991. godine, kad se on, ugledavši njezinog psa pred trgovinom, rasplakao u bakinom krilu. Poetski oblikovan pogovor, u svojoj trodijelnoj kompoziciji, naglašava nekoliko segmenata hrvatske ratne stvarnosti 1991. godine: autoričinu smještenost u pitoresknu samoborsku sigurnost, osjećaj nemoći u odnosu na ratom zahvaćena područja i potrebu da se nešto učini. Iskustvo susreta s dječakom prognanikom bio je okidač autoričinoj grižnji savjesti i potrebi umjetničkog vraćanja duga žalosnom dječaku.

„(...) Po narječju bilo mi je odmah jasno da je Slavonka, izbjeglica iz okolice Vukovara doznala sam poslije. - Sve smo izgubili, sve – rekla je tiho stišćući k sebi uplakanog unuka – i sve je on to nekako pregorio, ali svoga Vučka ne može nikako. Još ga traži. Još se nada da će pas iskrsnuti odnekud. Mislila sam čitav dan na tog plavokosog dječaka pitajući se hoće li ikada ugledati svoga Vučka. Možda hoće, rekoh, sjetivši se kako sam pročitala u novinama bilješku o nekoj nesretnoj kujici koja je prevalila stotine kilometara; prošla kroz minska polja i topovsku paljbu, i najzad pronašla svog gospodara. I tad mi je odjednom palo na um. Eto što mogu učiniti. Mogu barem zabilježiti. I još iste večeri počela sam pisati priču o dječaku koji je bježeći pred topovskom paljbom morao napustiti svoj dom, svoje dvorište i svog vjernog psa Vučka. I o Vučku koji je krenuo u potragu za dječakom i nije stao dok ga nije pronašao.“ (Gluščević, objavljeno u *Radosti* u svibnju 1995.)

Autentični, autorski, autoreferencijalni pogovor Nade Iveljić, čije je autorstvo dodatno potvrđeno rukopisnim potpisom u knjizi *Želiš li vidjeti bijele labudove?*, utemeljen je na dvostrukom intertekstualnom dijalogu: s Exuperyjevim *Malim princem* i Kunderinim *Iznevjerenim oporukama*, s kojima i navedeni roman na posredan način korespondira, figurirajući kao isprika i želja za spoznajom smisla književnosti uopće, napose u teškim vremenima.

„(...)ja sam se također namjeravala ispričati čitateljima(...): zbog njezina žalosna sadržaja. Uzalud moj trud ako je, zazirući od `teške

teme`, ostave prije nego steknu mišljenje da je to iznad svega knjiga vjere i nade u pozitivne životne snage.“ (Iveljić 1998: 83)

Ratno životno iskustvo obojice autora poslužilo je kao dodatni poticaj autorici podcrtavanju uloge umjetnosti u svijetu, napose u teškim, ratnim vremenima u kojima stradaju nevini ljudi. Odlazak u smrt nije spriječila junaka iz Kunderine pripovijesti da problematizira pitanje Beethovenove kompozicije, jer „slabija mjesta u skladbi ističu ona snažnija kao livada stablo koje u njoj raste“, kao ni dječaka „koji pamti ljudsku vrijednost da bi je u zreloj dobi prenio drugima putem književnog ostvarenja.“ (Iveljić 1998: 85). Pogovor u tom smislu figurira kao poticaj za čitanje, kao edukativna i terapijska crtica o ulozi umjetnosti i smisla književnog djela koje se u konačnici ostvaruje činom čitanja.

7. Bilješke

S obzirom na to da predmet ovog istraživanja nisu bilješke kao paratekstualne sastavnice djela locirane unutar pripovjednog teksta, na marginama (fussnote, koje uglavnom izostaju u opusu), već kao sastavnice prisutne u vidu uredničkog komentara i/ili napomene (Genette 1997: 321), osim na početku istaknute bilješke urednice *Ratne vjeeverice* Vere Barić, uz uobičajene bilješke o autorima i ilustratorima, zanimljivo je istaknuti nekoliko biografskih/autobiografskih podataka u kojima je naglašen segment domoljubnog i/ili ratnog životnog iskustva. Primjerice, kao urednička bilješka Tomaševu romanu *Moj tata spava s anđelima*, koji je izazvao spomenute negativne reakcije javnosti (nakon više od dva desetljeća od prvog izdanja knjige), navedeno je: „Autor se odrekao honorara za ovu knjigu, a dio prihoda od njezine prodaje koristit će se za obnovu knjižnice Osnovne škole `Anke Butorac` u Osijeku.“ (Urednička bilješka, u: Tomaš, 1992). U humoristički intoniranom životopisu o Predragu Raosu, jednom od rijetkih recepcijski prilagođenih dječjim čitateljima, između ostalog, istaknuta je domoljubna epizoda iz autorova života:

„(...)Uz ovo je još stigao biti i zatvoru jer se 1971. uključio u `Hrvatsko proljeće`, pa su ga komunisti stavili malo pod ključ da se ohladi. Poslije toga nije mogao dobiti posao niti slobodno objavljivati pod

svojim imenom, pa je živio od instrukcija i prepisivanja, i pravio svoje romane.“ (*Bilješka o piscu*, u: Raos, 1996: 171)

U *Bilješkama o piscima* romana *Kanjon opasnih igara* (1994.), uz ostalo, naveden je podatak o domovinskom doprinosu redatelja i scenografa Vladimira Tadeja koji je za vrijeme Domovinskog rata snimio „niz emisija za Hrvatsku televiziju s prve crte bojišta“. U nakladničkom tekstu - *Bilješki o piscu*, o profesionalnom liječniku Matku Marušiću, s podnaslovom *Životopis je uvijek manje tužan i manje lijep od života čovjekova*, kojim se referira na tematiku zbirke pripovijesti *Plaću li anđeli?*²¹, naveden je, među ostalima, i podatak o autorovu humanitarnom doprinosu u Domovinskom ratu kao načinu iskazivanja domoljublja:

„(...) S početkom rata 1991. posvetio se medicinskom dokumentiranju stradanja civila. Jedan je od osnivača akcije Bijeli put za Novu Bilu i Bosnu Srebrenu, čiji se konvoj 22. prosinca 1993. probio do 70 000 opkoljenih Hrvata u enklavi Novi Travnik-Vitez.Busovača.“
(*Bilješka o piscu*, u: Marušić 1996.)

Kao primjer jedinog autobiografskog parateksta, napisanog u vremenu trajanja Domovinskog rata i objave romana, u funkciji iskazivanja osobnog domoljublja, javlja se tekst Nikole Pulića, autora iznimno vezanoga uz svoj skradinski zavičaj kojeg je napustio za vrijeme Drugog svjetskog rata kad mu je ubijena obitelj (Dujmović 1994). Poetizirana ljepota rodnoga kraja, katolički odgoj, reminiscencije na ratom narušeno vlastito djetinjstvo jesu autobiografske silnice koje Pulić unosi u tekst ne opirući se potrebi povlačenja dodirnih točaka s hrvatskom suvremenošću.

„(...) Okružen ljepotom krajolika djetinjstvo mi bijaše sretno sve do početka rata. Prukljansko jezero, rijeka, vinogradi, gajevi i skrovite uvale hranile su me svojom humanošću i ljepotom. Katolički od-

²¹ Premda je u *Bilješki o piscu* navedeno da je knjiga namijenjena odraslima, u većini knjižnica u Hrvatskoj smještena je na dječjim odjelima, zbog činjenice o prisutnosti dječjih likova. Naslovi pripovijedaka kao peritekstualne sastavnice, više od ostalih u odabranom korpusu, koriste ratničku terminologiju (*Moj prvi vojni zadatak, Bomba, Pištolj, Zapovjednik je zaplakao, Anđeo Ljubavi u skloništu, Tenkovi, Bitka u Bračkom kanalu, Zastave, Razgovori o Crnoj legiji...*)

goj moje majke i velika ljubav bake Marije, koja mi pričaše mnoge narodne priče, uveliko su mi pomogle da duhovno preživim sve strahote prošloga rata (...) U prošlom su ratu srpski zlotvori poklali moje vršnjake, moje male prijatelje i rođake; naše očeve i naše majke i cijele obitelji u mojim Bićinama. U ovom ratu opet kolju moje vršnjake djedove i bake i njihovu unučad – vršnjake moje unučadi. Sve mi je znano, sve sam to već jednom bio doživio. I nisam mogao odoljeti da ne posegnem za istim `oružjem`, za traženjem ljubavi ljepote. Ako sam ih uspio naći, oživio sam vjeru u sretnije sutra.“ (Pulić 1992: 127)

8. Zaključak

Naratološka interpretacija paratekstualnih sastavnica dječje proze o Domovinskom ratu ukazuje na mnoštvo informacija važnih za cjelovito razumijevanje odabranih književnih djela. Ostajući na margini književnoznanstvenih interesa, nastajale u vrijeme i neposredno nakon Domovinskog rata, u prvim izdanjima knjiga, paratekstualne sastavnice nose u sebi višestruki imagološki potencijal razotkrivajući društveni, kulturološki i ideološki kontekst nastanka djela namijenjenih djeci, balansirajući u svojim recepcijskim mogućnostima između dječjeg i odraslog čitatelja. Odnos nakladnika, autora, urednika i ilustratora, okupljenih oko vrlo osjetljive ratne tematike i prevladavajućeg prognaničkog statusa književnog junaka, oblikovao je specifičan odnos prema hrvatskoj domovini koja je devedesetih godina branila svoj integritet. Paratekstualne sastavnice iščitavane na odabranom korpusu, od naslova i naslovnica, preko posveta, epigrafa, predgovora/pogovora do bilježaka ukazuju na potrebu nakladnika i autora za višestrukim iskazivanjem domoljubnih osjećaja. U tom je smislu razvidno oblikovanje nekoliko koncepata domovine i domoljublja; od onoga po kojemu se domovina poistovjećuje s domom i zavičajem, preko nacionalnog poimanja domovine iskazanog tekstualnim i vizualnim imagološkim kôdovima, do shvaćanja domovine kao univerzalne vrijednosti uz čiju slobodu se vezuje žrtva. Slikovitim, intertekstualnim i interdiskurzivnim, tipološki raznolikim naslovima, naslovnicama s motivima nacionalnog i religioznog imaginarija, posvetama djeci ratnim stradalnicima, epigrafima naglašene religiozne citatnosti, empatijskim domoljubnim, dokumentarističkim autorskim i/ili alo-

grafskim autentičnim tekstovima predgovora i/ili pogovori i bilješki, djelujući između teksta i konteksta, interpretirani paratekstovi unutar opusa dječje proze o Domovinskom ratu skreću pozornost na referentnu stvarnost, posebice na djecu – žrtve rata. Domoljubno osviješteni autori dječje proze o Domovinskom ratu, osim u književnom narativu, nastojali su i u tekstovima koji okružuju pripovjedni svijet prenijeti mladom, ali i odraslom čitatelju društveno-povijesni kontekst koji se pripovjedno tematizira, fokusirajući se na ugroženost nacionalnih i općeljudskih vrijednosti nastojeći estetski, edukativno i terapijski ukazati na ulogu domovinske slobode kao izraz osobnog i nacionalnog dostojanstva.

ISTRAŽIVAČKI KORPUS

- CIGLAR, Želimir. 1999. *Decameron za golobrade pustolove*. Znanje. Zagreb.
- GJEREK, Maja i GJEREK-LOVREKOVIĆ, Anica. 1993. *Zvezdana košulja*. Alfa. Zagreb.
- GLUŠČEVIĆ, Maja. 1992. *Bijeg u košari*. Ratna vjeverica. Mladost. Zagreb.
- HITREC, Hrvoje. 1994. *Smogovci u ratu*. Theca Croatica. AGM. Zagreb.
- HITREC, Hrvoje i Tadej, Vladimir. 1994. *Kanjon opasnih igara*. Mosta. Zagreb.
- IVELJIĆ, Nada. 1995. *Marijina tajna*. Mosta. Zagreb.
- IVELJIĆ, Nada. 1995. *Čuvarice novih krovova*. DiVič. Zagreb.
- IVELJIĆ, Nada. 1995. *Ivin Vučko*. Alfa. Zagreb.
- IVELJIĆ, Nada. 1998. *Želiš li vidjeti bijele labudove?*. TIPEX. Zagreb.
- KALILIĆ, Dunja. 1997. *Crobinhoodovi*. Marijan knjiga. Split.
- KRILIĆ, Zlatko. 2001. *Krik*. Theca Croatica. AGM. Zagreb.
- KUŠAN, Ivan. 1996. *Koko u Kninu*. Znanje. Zagreb.
- KUŠEC, Mladen. 1991. *Ubili su mi kuću*. Ratna vjeverica. Mladost. Zagreb.
- MARUŠIĆ, Matko. 1996. *Plaču li anđeli?*. Medicinska naklada. Zagreb.
- PULIĆ, Nikola. 1992. *Strah me, mama*. Ratna vjeverica. Mladost. Zagreb.
- PULIĆ, Nikola. 1994. *Čuvari amfora*. Alfa. Zagreb.
- PULIĆ, Nikola. 1997. *Kormoran*. Alfa. Zagreb.
- RAOS, Predrag. 1996. *Od rata do zvijezda*. Trgo Rast. Zagreb.
- TOMAŠ, Stjepan. 1992. *Moj tata spava s anđelima*. Ratna vjeverica. Mladost. Zagreb

LITERATURA

- CHEVALIER, Jean ; Gheerbrant, Alain. 1994. *Rječnik simbola*. Matica hrvatska. Zagreb.
- BAGIĆ, Krešimir. 2016. *Uvod u suvremenu hrvatsku književnost*. Školska knjiga. Zagreb.
- BREZOVEC, Erik; JEŽOVITA, Josip; PERKOV, Ivan. 2023. „Strukturalno-interakcijske odrednice domoljublja u hrvatskom društvu: povezanost pozitivne i/ ili negativne slike domoljublja i povjerenja u institucije“. *Nova prisutnost*. XXI. (2023). 3; 585-606.
- BULJUBAŠIĆ, Ivana. 2017. *Pojam parateksta Gérarda Genettea u okviru suvremene naratologije*. Anafora. IV., 1. 15-35.
- BULJUBAŠIĆ, Ivana. 2024. *Stilski učinci peritekstova i peritekstoida u suvremenom hrvatskom multimodalnom romanu*. Doktorski rad (Privremena verzija). Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. (Pristupljeno 2. studenog 2024. <https://www.ffos.unios.hr/wp-content/uploads/2024/07/IVANA-BULJUBASIC-SRB-Stilski-ucinci-peritekstova-i-peritekstoida-u-suvremenom-hrvatskom-multimodalnom-romanu-doktorski-rad-privremena-verzija.pdf>)
- GENETTE, Gérard. 1997. *Paratexts: Thresholds of Interpretation*. Prevela Jane E. Lewin. Cambridge University Press. Cambridge.
- GRDEŠIĆ, Maša. 2015. *Uvod u naratologiju*. Leykam International. Zagreb.
- HARAMIJA, Dragica. 2002. „Smrt u prozi za djecu i mladež“. *Tabu teme u književnosti za djecu i mladež*. Zbornik. Ur. Javor, Ranka, Knjižnice grada Zagreba. Zagreb. 30-38.
- HRANJEC, Stjepan. 2004. „Pogovor: Koko - domovine sin“. U: *Kušan, Ivan: Koko u Kninu*. Zagrebačka stvarnost. Zagreb. 217-220.
- HRANJEC, Stjepan. 2005. „Pogovor: Simbolizacija Krika.“ U: *Krilić, Zlatko: Krik*. Alfa. Zagreb. 136-139.
- HRANJEC, Stjepan. 2006. *Pregled hrvatske dječje književnosti*. Školska knjiga. Zagreb.
- IVANIŠEVIĆ, Đurđica. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 28.8.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/ivanisevic-djurdjica>
- KATNIĆ-BAKARŠIĆ, Marina. 2001. *Stilistika*. Naučna i univerzitetska knjiga. Sarajevo.

- KOVAČAVIĆ, Marina; BADURINA, Lada. 2001. *Raslojavanje jezične stvarnosti*. Izdavački centar Rijeka. Rijeka.
- LOVRIĆ, Goran; JELEČ, Marijana. 2021. *Uvod u interpretaciju proze*. Leykam International. Zagreb.
- MAJHUT, Berislav. 2008. „Uvodna razmišljanja o hrvatskome dječjem romanu“. *Hrvatska misao*. 12/1 (33). 65–74.
- Naratologija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 3.9.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/naratologija>
- NEMEC, Krešimir. 2003. *Povijest hrvatskog romana: od 1945. do 2000. godine*. Školska knjiga. Zagreb.
- ORAIĆ-TOLIĆ, Dubravka. 2019. *Citatnost u književnosti, umjetnosti i kulturi*. Ljevak. Zagreb.
- RADOŠEVIĆ, Vesna. 2016. „Povijest Vjeverice“. *Libi&Liberi*. 5 (1). 95-116.
- ROSANDIĆ, Dragutin. 1975. „Za afirmaciju načela zavičajnosti u nastavi književnosti“. *Zavičajna književnost u nastavi*. Ur. Kalčić, Mario. Žminj: Čakavski sabor. 9-17.
- RYZNAR, Anera. 2014. „Interdiskurzivnost: stilistički prilog teoriji književnoga diskurza“. *Umjetnost riječi*. Vol. 58. No. 1. 55-74.
- ZIMA, Dubravka. 2001. „Hrvatska dječja književnost o ratu“. *Polemos*. 4/2. 81–122.
- ZIMA, Dubravka. 2011. *Kraći ljudi*. Školska knjiga. Zagreb.

***THE CONCEPT OF PATRIOTISM IN THE PARATEXTUAL
ELEMENTS OF CHILDREN'S PROSE ON THE HOMELAND
WAR***

Abstract

In accordance with contemporary contextual narratology, which focuses on the relationship between context and historicity, this paper analyzes the paratextual components (Genette 1997) surrounding the literary narrative text in a selected corpus of children's prose about the Homeland War. The analysis encompasses the spatial, temporal, substantial, and functional characteristics of titles, dedications, epigraphs, prefaces/afterwords, and notes, with the aim of identifying patriotic concepts presented within them. Positioned in prominent places and written as texts accompanying the first editions, the analyzed paratexts serve as a commentary on the wartime reality of that era in Croatia, addressing both child and adult readers. With vivid, typologically diverse titles, dedications to children who were war victims, marked by religious quotes, patriotic and documentary texts in the prefaces and/or afterwords and notes, these paratexts, operating between the literary text and context, within the corpus of children's prose about the Croatian War of Independence, draw attention to the referential reality, comment on it, and present various concepts of patriotism that are also shaped narratively.

KEYWORDS: *children's prose on the Homeland War, concept of patriotism, narratology, paratexts*